

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УКРАЇНІ

Сергій Бірюк
к. е. н., доцент,
Член Національної
комісії, що
здійснює
державне
регулювання у
сфері ринків
фінансових послуг
**Вікторія
Кулішова**
Центр цінкових
експертиз
ДП
«Зовнішторгвидав
України»

МАКРОЕКОНОМІКА

Будь-яка модель модернізації економіки України обов'язково передбачає реформування та підвищення ролі аграрного сектору. Цілком зрозуміло, що важливе місце сільського господарства у переформатуванні вітчизняної економіки визначається гострими проблемами, що спіткали людство під час вирішення продовольчої проблеми.

Ще кілька десятиліть тому вважалося, що розвиток технологій дасть можливість забезпечити достатні масштаби виробництва продукції сільського господарства. Втім, такі очікування в значній мірі не справдилися, а світовий аграрний сектор все більше продукує негативні сигнали для своїх учасників, загрожуючи економічними та соціальними катаклізмами [4; 12].

Разом з тим, виділені вище тенденції в глобальних масштабах поєднуються зі значними позитивними трансформаціями в українському сільському господарстві, початок яких припадає на 2000-і рр.. Аграрна орієнтація національної економіки та окремих регіонів України, яка ще зовсім нещодавно розглядалася багатьма дослідниками в негативному контексті, зараз перетворилася на один із ключових позитивних факторів конкурентної боротьби на світовій арені як для держави, так і для окремих експортноорієнтованих підприємств.

Зростання ролі аграрного сектору в глобальних процесах викликало підвищення зацікавленості до аграрного ринку з боку економічної науки. Зокрема, слід назвати праці вітчизняних науковців - О. Альшанової, В. Амбросова, А. Борщ, А. Кириченко, В. Ключака, О. Коваль, В. Кудрицький, Ю. Лупенка, О. Павленко, Б. Панасюк, О. Прав-

дюк, В. Юрчишин - які досліджували ті чи інші аспекти розвитку сільського господарства в Україні та світі.

Втім, незважаючи на численні роботи, динамічність глобальної економіки часто вимагає обґрунтування абсолютно нових підходів до стратегії розвитку сільського господарства. Кожна із розвинених країн обрала свій шлях вирішення продовольчої проблеми. Відповідно, просте перенесення зарубіжного досвіду на вітчизняні терени може не дати очікуваних позитивних результатів.

В Україні вказані проблеми ускладнюються відсутністю інституційних передумов для стрімкої трансформації в аграрному секторі, що призводить, насамперед, до неефективності ринків, суттєвого технологічного відставання українських виробників та погіршення їх конкурентних позицій на глобальному ринку продовольства.

Їх вирішення можливе в тому числі і через якісні та кількісні зміни у фінансовому забезпеченні розвитку сільського господарства в Україні. Важливу роль в таких процесах може і повинна відігравати держава. Саме державна аграрна політика може суттєво змінити конкурентний ландшафт на внутрішньому аграрному ринку України, забезпечити лідерство вітчизняних підприємств на зовнішньому ринку.

З врахуванням викладеного вище, мета статті - обґрунтування оптимальних сценаріїв щодо фінансового забезпечення аграрного сектору в Україні та визначення ролі держави у таких процесах.

Підкреслимо, що за своїм географічним розташуванням, кліматичними умовами і т. ін. наша країна здатна

перетворитися на одного із лідерів глобального аграрного ринку. Втім, протягом тривалого періоду часу з суто суб'єктивних причин площі сільськогосподарських угідь в Україні скорочуються (рис. 1).

Вказані тенденції, на наш погляд, симптоматично відображають диспропорції, що характерні для українського ринку землі і екстраполюються на весь аграрний сектор. Фактично, на сучасному етапі розвитку земельних відносин в Україні відсутній ефективний та легальний ринок землі сільськогосподарського призначення.

Разом з тим, землі, що мають інше цільове призначення активно купуються та продаються, а економічний ефект

від використання такого активу для виробничих потреб поза аграрними відносинами призводить до масового процесу зміни цільового призначення сільськогосподарських земель. Відсутність політичної волі для вирішення вказаних проблем призвела до появи «сірих» та «тіньових» схем обігу сільськогосподарських земель в Україні.

Нестабільними залишаються і показники сільськогосподарського виробництва в Україні, що свідчить про необхідність активного втручання держави у аграрну сферу (рис. 2).

На наш погляд, виходячи з даних щодо індексів обсягу сільськогосподарського виробництва в Україні за 2008-2012 рр., можна зробити наступні

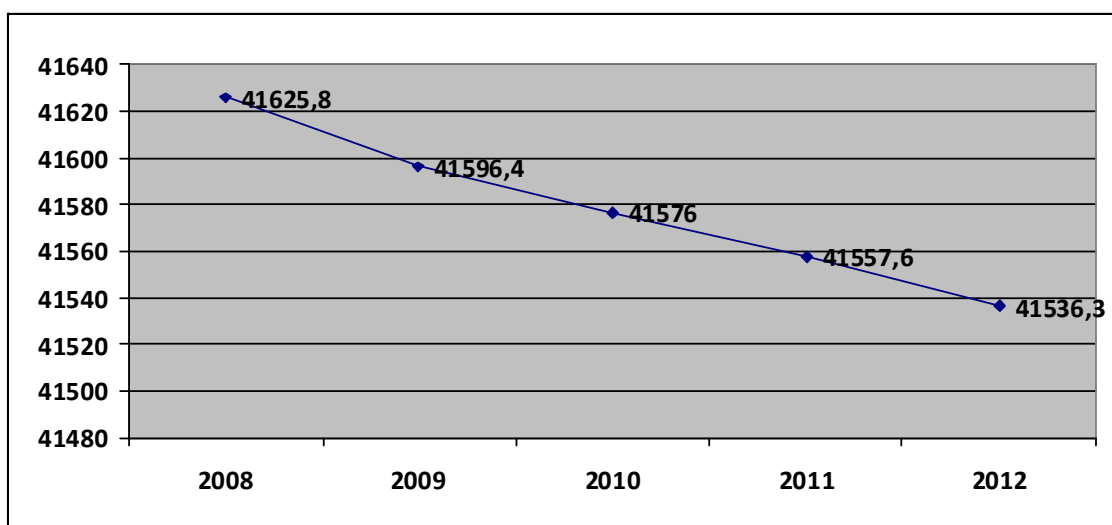

Рис. 1. Площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [11].

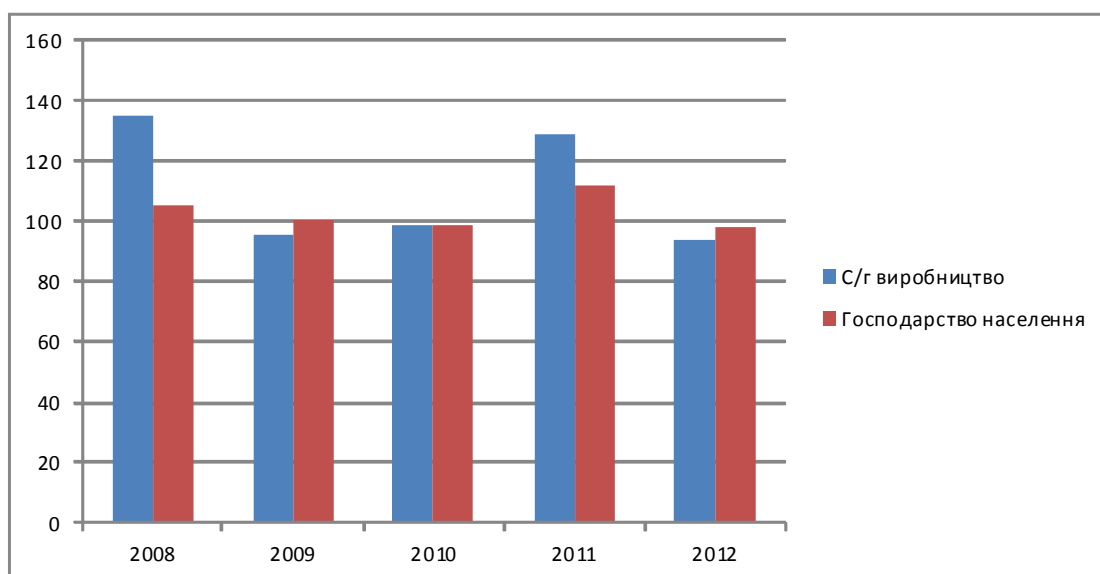

Рис. 2. Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва за 2008-2012 рр. за річними даними (в розрізі «господарства населення/сільськогосподарське виробництво»)

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [11].

важливі висновки стосовно тенденцій у вітчизняному агропромисловому комплексі:

- зв'язок між обсягами сільськогосподарського виробництва та макроекономічними тенденціями є незначним - зокрема, у період фінансово-економічної кризи у 2008-2009 рр. скоротили виробництво продукції тільки сільгоспвиробники, тоді як господарства населення за окремими позиціями аграрної продукції навіть збільшили свої показники;

- проте, після значного пошквалювання 2011 року, повертає особливу увагу падіння обсягів виробництва у наступному 2012 році - коли, сільське господарство, разом з іншими галузями національної економіки відчули позитивний ефект від реформ, що були здійснені у 2010-2011 рр.. В контексті стимулювання реформ у аграрній сфері слід назвати, насамперед, наступні кроки - прийняття Податкового кодексу України, набуття чинності Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», запровадження у рамках бюджетної програми «Державна підтримка галузі тваринництва» дотації селянам за збереження молодняку великої рогатої худоби і т. ін.;

- в цілому, роль домашніх господарств на аграрному ринку України (як у рослинництві, так і у тваринництві) залишається вагомою - їх частка у виробництві картоплі сягає 97 %, овочів - 86,6 %; великої рогатої худоби - 66,3 %, свиней 56,3 %. Вказані тенденції, на наш погляд, вкрай складно оцінити однозначно. З одного боку, домінуван-

ня домашніх господарств у виробництві окремих товарних позицій зменшує вплив на вітчизняний аграрний ринок зовнішніх аграрних шоків; з іншого - значно ускладнює ефективність та дієвість реформ, адже, наприклад, для дрібних господарств дуже складно забезпечити «адресний» характер державної підтримки.

Розвиток аграрного сектору в Україні на сучасному етапі багато в чому знаходиться під впливом значного технологічного відставання від провідних аграрних країн. Поступаючись за цим показником закордонним товаровиробникам, вітчизняні аграрії використовують екстенсивні методи зростання обсягів виробництва, які часто призводять до порушення стандартів виробництва, впливають на виснаження земель, та, доволі часто, визначають низьку якість вітчизняної продукції.

В підсумку, виникає ряд конфліктів, пов'язаних з недотриманням прийнятих стандартів експортерами з України, які призводять до втрати окремих ринків. Звернемо увагу на такий факт - за рівнем продуктивності праці одного працюючого в сільському господарстві Україна випереджає такі країни як Китай та Індія, проте поступається Росії, і катастрофічно поступається - США та країнам Європи.

Цей фактор не тільки суттєво зменшує продуктивність праці у вітчизняному сільському господарстві, але й визначає актуальність питання про пошук необхідних джерел фінансування для впровадження нових технологій (рис. 3).

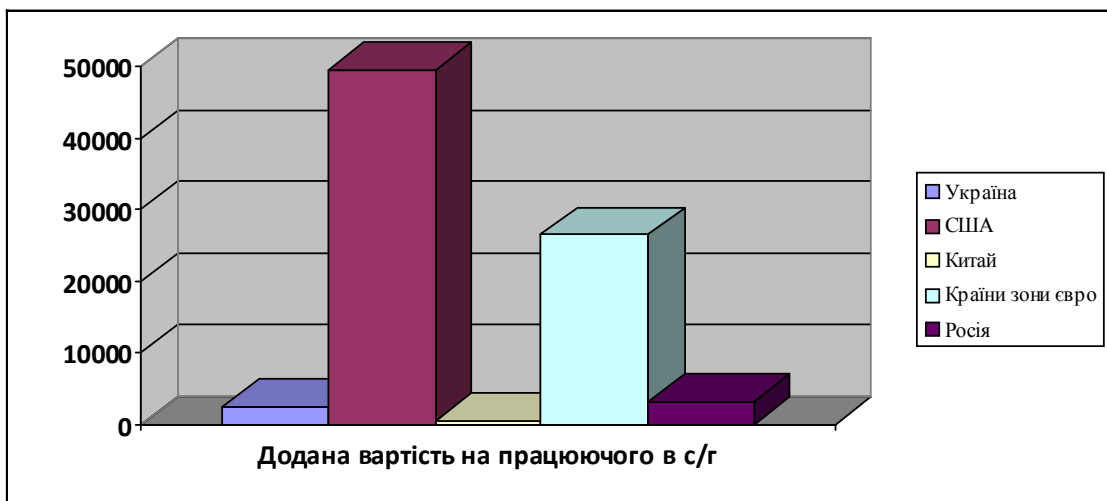

Рис. 3. Продуктивність праці в сільському господарстві в окремих країнах світу, дол. США

Джерело: складено за даними World Development Indicator 2011.

Необхідно визнати, що рівень використовуваних технологій українськими аграріями має і негативний ефект з позиції соціальної складової - за таких умов поширена некваліфікована праця, рівень її оплати в аграрному секторі залишається одним із найбільш низьких порівняно з іншими галузями, а демографічна ситуація в сільській місцевості є катастрофічною.

В той же час, диспропорційний характер оплати праці в аграрному секторі порівняно з промисловістю ніяким чином не впливає на собівартість сільськогосподарського виробництва в Україні та ринкові ціни. Так, середні ціни реалізації продукції за окремими видами аграрної продукції протягом 2012 року змінилися наступним чином:

- зернові та зернобобові культури - з 1364,1 грн./т. до 1547,1 грн./т.;
- худоба та птиця у живій вазі - з 13101,1 грн./т. до 13456,9 грн./т.;
- яйця - з 628,4 грн./ тис. шт. до 627,0 грн./ тис. шт. [9]

Порівняльні дані щодо рівня оплати праці в сільському господарстві та в цілому по економіці України наведені нижче (рис. 4).

Отже, можна зробити висновок щодо необхідності перегляду існуючих на цей час стратегій розвитку вітчизняного аграрного сектору. При цьому, фундаментом таких реформ, в першу чергу, повинна стати зміна техніко-технологічних параметрів сільськогосподарського виробництва. Відповідно, постає питання про необхідність фінансового забезпечення таких процесів, в тому числі

- щодо можливості фінансової підтримки аграрного сектору з боку держави.

Треба визнати, що на цей час можливості самофінансування аграрного сектору дуже незначні. Значна кількість збиткових підприємств, невисокий рівень прибутковості діяльності - усі ці фактори суттєво знижують внутрішні фінансові ресурси аграріїв, а інвестиційні процеси в цілому по галузі є нестабільними та визнаються багато в чому, можливостями фінансування оновлення основних фондів та технологій виключно за «залишковим» принципом (табл. 1).

До позитивних тенденцій можна віднести той факт, що частка збиткових підприємств в Україні в сфері сільськогосподарського виробництва зменшується з кожним роком. Так, за період із січня по вересень 2012 року вона впала до рекордно низького показника в 10,6 % (хоча про остаточні результати можна говорити виключно після закінчення року - особливо, зважаючи на циклічний характер діяльності окремих підприємств аграрного сектору).

Щодо отриманих фінансових результатів, то за даний період часу, вони були додатними, що свідчить про покращення діяльності підприємств. Разом тим, необхідно визнати, що на результативність діяльності аграрного сектору в Україні суттєво впливає «тіньовий» сектор, відповідно, можна говорити про необхідність коригування наведених даних.

Аналіз інвестиційних процесів в аграрному секторі дозволяє зробити вис-

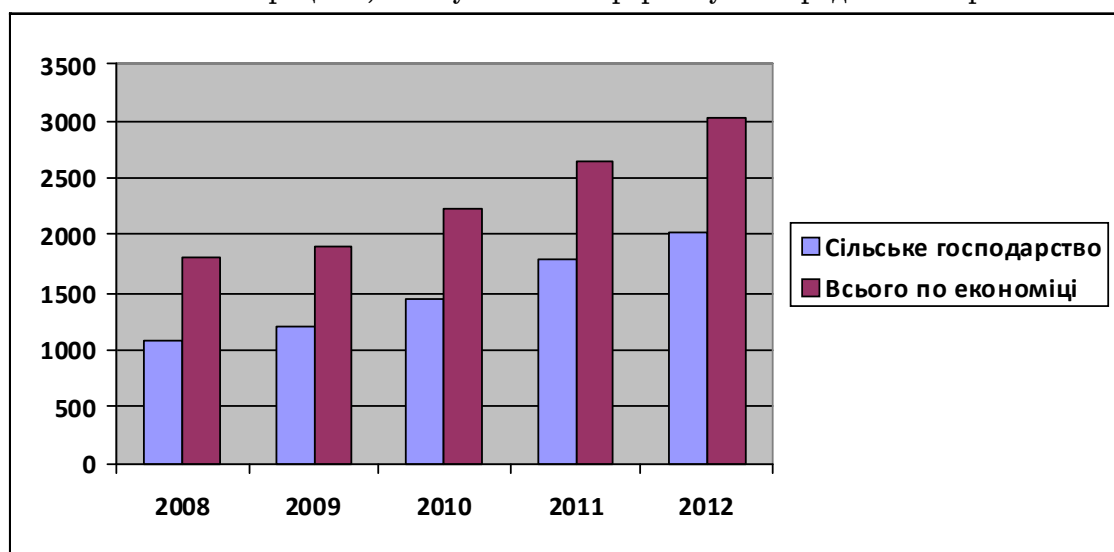

Рис. 4. Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві та в економіці в цілому, грн.

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [11].

**Фінансові результати підприємств до оподаткування
за видами економічної діяльності**

Показник	РОКИ			
	2009	2010	2011	2012 ¹
Фінансовий результат до оподаткування	7647,4	17391,1	25582,5	15,2
Частка збиткових підприємств	30,3	30,2	16,6	10,6

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [11].

новок щодо достатньої амплітуди їх коливань з 2007 по 2011 рр. в абсолютному вираженні. Проте, вже починаючи з 2009 року обсяг інвестицій поступово збільшується. Щодо частки в загальному об'ємі інвестицій в основний капітал в економіці України, то вона залишається незначною, але стабільною, коливаючись в межах 5-7%.

Аналізуючи питання фінансового забезпечення реформування аграрного сектору в Україні, необхідно зважати на існування зобов'язань, що впливають згідно угоди із СОТ. Зокрема, згідно угоди із СОТ, Україна не має перед цією організацією зобов'язань щодо скорочення внутрішньої підтримки, що надається через «жовті» програми, крім зобов'язання не перевищувати домовлений річний сукупний вимір підтримки у розмірі 3,43 млрд. грн. підтримки. Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачено [10]:

1. Фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів.

2. Здешевлення кредитів здійснюється в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті.

3. Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу.

В свою чергу, іншим законодавчим актом затверджений механізм розвитку страхування в аграрному секторі [9]. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у наданні з державного бюджету

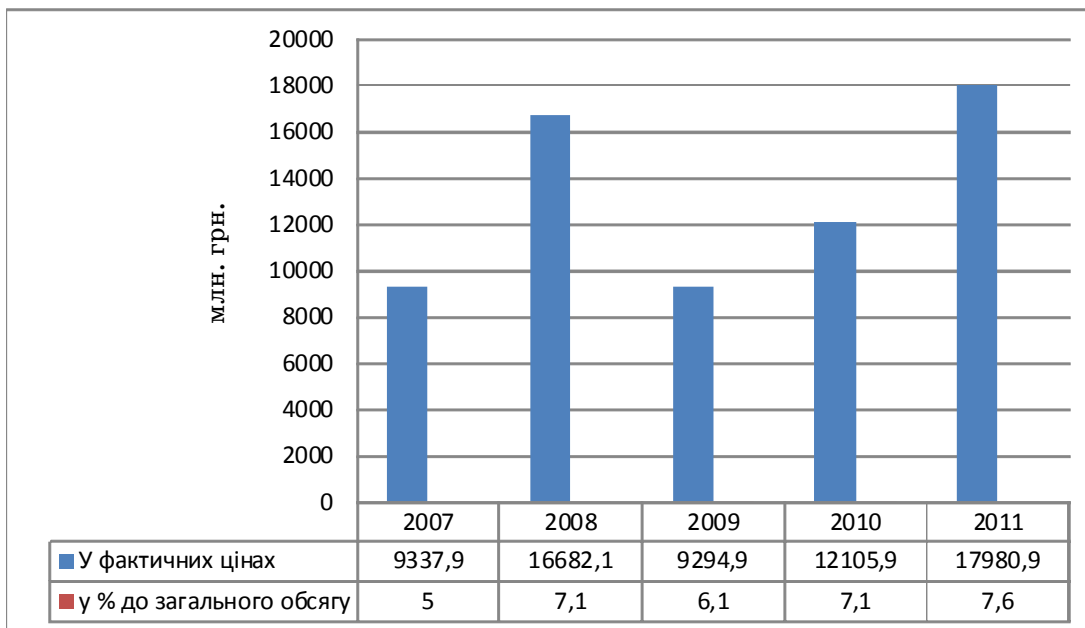

Рис. 5. Інвестиції в основний капітал в секторі «Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги» за 2007-2011 рр., тис. грн. та % до загального обсягу по економіці України

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [11].

¹ Дані за 2012 рік за січень-вересень.

сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції

Впроваджені в Україні механізми фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, на наш погляд, мають незначний позитивний ефект, оскільки їх дієвість багато в чому визначається станом державних фінансів. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2012 р.» на пряму підтримку сільського господарства передбачено спрямування 2,82 млрд. грн. (на 31 % менше, ніж у 2011 р.). Отже, державі необхідно сконцентрувати свої зусилля на реалізації наступних сценаріїв стимулювання фінансового забезпечення реформування аграрного сектору:

- збереження існуючих механізмів за умови їх повноцінного фінансування за рахунок державного бюджету та підвищення ефективності функціонування з погляду усіх учасників аграрного ринку;

- відмова від прямої підтримки та запровадження непрямих форм стимулювання виробників продовольства в Україні.

На наш погляд, зважаючи на структуру виробництва окремих видів продовольства в Україні, з високою питомою вагою домогосподарств, доцільно спрямувати зусилля держави на полегшення доступу цих учасників аграрного ринку до споживання різноманітних фінансових послуг (насамперед, страхування, лізингу та кредитування). Проте, необхідно забезпечити домінуючу роль ринкових відносин під час розбудови такої моделі - коли і офференти таких фінансових послуг будуть зацікавлені у співпраці з учасниками аграрного ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Амбросов В.* Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі [Текст] / В. Амбросов // *Економіка України.* - 2009. - № 1. - С. 67-73.

2. *Борщ А. Г.* Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України / А. Г. Борщ // *Економіка АПК.* - 2009. - № 2. - С. 111-116.

3. *Кириченко О. А.* Кредитування аграрного сектору економіки в умовах глобальної фінансової кризи / О. А. Кириченко, В. Д. Кудрицький // *Актуальні проблеми економіки.* - 2009. - № 5. - С. 207-222.

4. *Клюкач В. А.* Актуальная проблема научных исследований по устойчивому развитию аграрной экономики [Текст] / В. А. Клюкач // *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.* - 2009. - № 4. - С. 9-14.

5. *Микитенко І. А.* Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи - глобалізму / І. А. Микитенко // *Економіка АПК.* - 2009. - № 2. - С. 29-35.

6. *Павленко О. М.* Конкурентоспроможність вітчизняного агропродовольчого виробництва на ринках ЄС / О. М. Павленко // *Вісник аграрної науки.* - 2009. - № 3. - С. 81-83.

7. *Панасюк Б. Я.* Поєднання індивідуального і колективного інтересів в аграрному секторі економіки / Б. Я. Панасюк // *Вісник аграрної науки.* - 2009. - № 1. - С. 68-73.

8. *Правдюк О. Л.* Особливості фінансової політики для аграрних підприємств / О. Л. Правдюк // *Економіка АПК.* - 2009. - № 2. - С. 84-87.

9. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012, № 4391-VI // *Голос України.* - 2012. - № 43.

10. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004, № 1877-IV // *Голос України* від 07.09.2004 - № 165.

11. Статистична інформація [Електронний ресурс.] // Державна служба статистики України [сайт] Держкомстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. - Назва з екрану.

12. *Школьний О. О.* Трансформація механізмів управління системою аграрних ринків у Великобританії / О. О. Школьний // *Економіка АПК.* - 2009. - № 4. - С. 143-148.

13. Food and Agriculture Organization of the United Nation // www.fao.org.